

2026, Vol. 7(3), 555-579
© The Author(s) 2026
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2026.292
Article type: Research Article

Received: 05.05.2026
Accepted: 27.08.2026
Published Online: 27.10.2026

Cem Özatalay*

Rejimin İsmi mi, Cismi mi? Türkiye’de Sömürü, Tahakküm ve Otoriterleşme

Name or Substance? Exploitation, Domination, and Authoritarianization in Turkey

Öz

Bu makale, Türkiye’deki otoriter dönüşümü açıklamak için kullanılan rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizm kavramlarını rakip rejim adları olarak değil, farklı teorik problematikler içinde kurulmuş analitik çerçeveler olarak ele alır. Althusseryen semptomatik okuma aracılığıyla bu kavramların seçimsel-kurumsal biçim, devlet-sermaye birikimi-sınıf ilişkileri ve ekonomi-dışı zor ile siyasal-kimliksel tahakküm konularındaki analitik duyarlılıklarını ve sessizlik alanlarını ayırt eder. Sınıf-kimlik matrisi ile harmanlanmış birikimi ilişkilendirerek sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün aynı toplumsal formasyon içinde nasıl eklemlendiğini ve seçimsel olarak nasıl dolayımlandığını tartışır. Türkiye’de otoriterliğin dönüşümünün ayırt edici yönünü, seçim rekabetini sınırlayan müdahalenin dışarıya odaklanmasından bizzat rekabetin tarafı olan siyasal iktidara kaymasında görür. Bu dönüşümle birlikte seçimlerin, siyasal iktidarın sınıfsal ve siyasal-kimliksel ayrımları yeniden eklemlenerek rejimin meşruiyetini ve seçimsel yeniden üretimini sağlamaya çalıştığı başlıca alanlardan birine dönüştüğünü; buna karşılık son yıllardaki demografik, sınıfsal ve kültürel dönüşümlerin bu yeniden üretim kapasitesini sınırlandırdığını gösterir. Rejimin toplumsal formasyondaki kimliksel konumları yeniden düzenlemeye yönelik müdahalelerini de bu sınırı aşma arayışının bir parçası olarak yorumlar. Sonuç olarak, toplumsal formasyondaki sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm ilişkilerini esas almayan ve bunları dönüştürmeyi hedeflemeyen bir seçimsel rekabetin eşitlenmesi stratejisinin demokratikleşmeyle sonuçlanmasının olanaklı olmadığını vurgular.

555

Abstract

This article examines competitive authoritarianism, authoritarian neoliberalism, and late fascism, concepts used to explain Turkey’s authoritarian transformation, not as rival regime labels but as analytical frameworks constructed within distinct theoretical problematics. Through an Althusserian symptomatic reading, it distinguishes their analytical sensitivities and silences regarding the electoral-institutional form, state-capital accumulation-class relations, and extra-economic coercion and political-identity-based domination. By linking the class-identity matrix to entangled accumulation, it discusses how class exploitation and political-identity-based domination are articulated within the same social formation and mediated through electoral competition. It identifies the distinctive feature of the transformation of authoritarianism in Turkey in the shift of interventions restricting electoral competition from external tutelary centers to the incumbent political power, itself a contestant in that competition. It shows that, with this transformation, elections have become one of the principal arenas through which the political power seeks to reproduce the regime’s legitimacy and electoral dominance by rearticulating class and political-identity divisions, while recent demographic, class, and cultural transformations have constrained this capacity for reproduction. It also interprets the regime’s interventions aimed at reorganizing identity-based positions within the social formation as part of an attempt to overcome these constraints. Finally, it emphasizes that a strategy aimed at equalizing electoral competition, which neither considers class exploitation and political-identity-based domination within the social formation as its starting point nor seeks to transform them, cannot lead to democratization.

Anahtar Kelimeler

Otoriterleşme, rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm, geç faşizm, semptomatik okuma

Keywords

Authoritarianism, competitive authoritarianism, authoritarian neoliberalism, late fascism, symptomatic reading

* cozatalay@gsu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0818-1905.

Giriş

Türkiye’de sosyal bilimler alanında özellikle 2013 sonrasında derinleşen ve 2015–2018 döneminde kurumsal bir rejim dönüşümüne evrilen otoriterleşmeye paralel olarak, rejimin nasıl adlandırılması gerektiği sorusu ilgi çeken bir tartışma konusu haline geldi. Bu durum, sosyal bilimsel bir merakla olduğu kadar politik düzeyde yakıcı görülen strateji tartışmalarıyla da ilişkiliydi. Hibrit rejim, illiberal demokrasi, seçimsel otoriterlik, delegatif demokrasi, neopatrimonyalizm, neo-patrimonyal sultanizm ve seçimsel otokrasi bu tartışmada başvuru kavramlardan bazıları. Türkiye’deki rejim tartışmalarına ilişkin kavramsal repertuvar yeni önerilerle genişlemeye devam ediyor¹. Bu makalede, yukarıdaki listede yer vermediğimiz üç kavrama odaklanacağız: *rekabetçi otoriterlik* (Levitsky ve Way, 2010; Esen ve Gümüşçü, 2016), *otoriter neoliberalizm* (Bruff 2014; Tansel 2018) ve *geç faşizm* (Toscano, 2023; Oğuz, 2025, 2026). Bu kavramları seçmemizin nedeni, Türkiye’deki otoriter dönüşümün farklı boyutlarını farklı analitik nesneler üzerinden kurmaları ve aralarındaki gerilimlerin sınıf, kimlik ve siyasal meşruiyet üretimi arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye imkân vermesi ve politik strateji tartışmalarıyla daha doğrudan ilişki kurmalarındır².

Bu kavramlar aynı analitik düzeyde yer almaz. Rekabetçi otoriterlik, seçimlerin serbestliği ve adilliği, siyasal rekabet, özgürlükler ve kurumsal güvenceler üzerinden rejimleri konumlandıran seçimsel-kurumsal problematiğin Türkiye literatüründeki en etkili temsilcilerinden biridir. Otoriter neoliberalizm ile geç faşizm ise otoriterleşmeyi liberal demokrasiden kurumsal sapma olarak sınıflandırmak yerine kapitalist toplumsal formasyonun tarihsel bir momenti olarak ele alır. Otoriter neoliberalizm birikim süreçleri, sınıf ilişkileri ve devlet biçimi arasındaki eklemlenmeye; geç faşizm ise ekonomi-dışı zorun ırksallaştırılmış, cinsiyetlendirilmiş ve sömürgeci ilk(sel) birikim biçimleriyle bütünleşmesine odaklanır.

Bu çalışmada otoriterleşmeyi, siyasal karar alma gücü ile kamusal kaynaklar ve meşru zor kullanma kapasitesi üzerindeki denetimin daralan bir iktidar çevresinde yoğunlaşması ve siyasal temsil, haklar, kaynaklar ile hukuki korumaya erişimin toplumsal ve siyasal konumlara göre farklılaşması süreci olarak kavırıyoruz.

Makalede bu üç kavramı semptomatik okumaya tâbi tutarak Türkiye’deki otoriter dönüşümün seçimsel-kurumsal biçimine, sınıfsal-maddi temellerine ve tahakküm mekanizmalarına ilişkin açıklama menzillerini ve sessizlik alanlarını ayırt edeceğiz. Ardından bu ilişkilerin aynı toplumsal formasyon içinde nasıl eklemlendiğini, seçimsel rekabet aracılığıyla nasıl siyasal olarak dolayımlandığını ve bu yeniden üretimin toplumsal formasyondaki dönüşümler karşısında hangi sınırlara ulaştığını tartışacağız. Böylece ilgiyi rejimin isminden çok cismine yöneltmeyi amaçlıyoruz.

Yöntem ve Analitik Çerçeve

Bu çalışmada Althusser ve Balibar'ın (1970) problematik kavramından hareketle geliştirdikleri semptomatik okuma yöntemini izliyoruz. İncelenen kavramları yalnızca açık tanımlarıyla değil, olanaklı kıldıkları anlama biçimleriyle değerlendiriyor; her birinin yaslandığı teorik problematiği, kurduğu analitik nesneyi ve tali, dışsal ya da türevsel konuma ittiği ilişkileri ayırt ediyoruz. Burada semptomatik sessizlik, belirli bir ilişkinin ilgili literatürde hiç yer almaması değil, problematik içinde bağımsız ve kurucu bir açıklama statüsü kazanamamasıdır.

Çözümleme iki aşamada ilerleyecek. İlk aşamada üç kavramı; (1) hangi teorik problematik içinde kuruldukları, (2) otoriterleşmenin hangi ilişki ve düzeylerini analitik nesne hâline getirdikleri, (3) hangi ilişkileri görünür kılarken hangilerini ikincilleştirdikleri ve (4) Türkiye bağlamında toplumsal formasyon ile siyasal rejim arasındaki ilişkiyi nasıl kurdukları ve hangi açıklayıcılık sınırlarında kaldıkları üzerinden inceleyeceğiz.

İkinci aşamada ise açığa çıkan analitik ayrımlardan hareketle önerdiğimiz sınıf-kimlik matrisini harmanlanmış birikim ve siyasal dolayımın kavramlarıyla ilişkilendireceğiz. Matris, otoriter neoliberalizm ile geç faşizmin öne çıkardığı sınıfsal ve siyasal-kimlik ilişkilerin toplumsal formasyon düzeyindeki eklemelenmesini görünür kılarken, rekabetçi otoriterliğin seçimsel-kurumsal düzeyi bu ilişkilerin siyasal dolayımın çözümü üzere yeniden devreye girecek. Matris böylece üç kavramdan türetilmiş yeni bir rejim modeli değil, farklı analitik düzeylerde görünür hâle gelen ilişkileri birbirine indirgmeden ilişkilendirmeye yarayan bir araç olarak kullanılacak.

Farklı Rejim Kavramlarının Semptomatik Okuması

Rekabetçi Otoriterlik: Liberal Demokrasi Ekseninde Eşitsiz Rekabet

Rekabetçi otoriterlik, hibrit rejimler literatüründe demokrasi ile otoriterlik arasındaki gri alanda yer alan ve süreklilik gösteren özgül rejimleri kavramsallaştırma ihtiyacından doğar. Levitsky ve Way (2002, 2010), bu rejimleri liberal demokrasiye geçememiş ara biçimler olarak değil, seçimsel rekabetin sürdüğü fakat devlet kaynakları, medya, yargı ve idari kapasitenin iktidar lehine seferber edildiği otoriter rejimler olarak tanımlar. Kavram teleolojik demokratikleşme varsayımından uzaklaşsa da seçimlerin serbestliği ve adilliği, çok partili rekabet ve hukukun üstünlüğü üzerinden liberal demokrasiyi normatif eksen olarak korur (Kurki, 2010). Roessler ve Howard'ın (2009) tipolojisi bu normatif eksen üzerindeki ardışık eşik mantığını göstermektedir (Bkz. Şekil 1)³.

Şekil 1

Seçimsel-Kurumsal Ölçütlere Göre Siyasal Rejim Tipleri (Roessler ve Howard, 2009'dan uyarlanmıştır)

Kavramın analitik nesnesi, demokratik kurumların biçimsel varlığı ile siyasal rekabetin iktidar lehine sistematik biçimde eşitsiz kılınması arasındaki ilişkidir. Tam da bu nedenle rekabetçi otoriterlik, seçimleri yalnızca otoriter iktidarın vitrini olarak değil, sonuçları bütünüyle önceden belirlenmemiş gerçek bir mücadele alanı olarak kavrar. Kavramın önemli açıklayıcı kazanımlarından biri, otoriterleşen rejimlerin seçimleri ortadan kaldırmadan sandık başarısı üzerinden meşruiyet üretmelerini ve rekabeti bütünüyle işlevsizleştirmeden sistematik biçimde eşitsizleştirebilmelerini birlikte açıklayabilmesidir.

Viktor Orbán'ın on altı yıllık iktidarının 2026 seçimlerinde sona ermesi, çağdaş otoriter rejimlerde seçimlerin bütünüyle göstermelik olmadığına bir örneği olsa gerek. Eşitsiz seçimler bir yandan rejimin meşruiyetini yeniden üretme işlevi görürken diğer yandan da otoriter liderlerin koltuklarını kaybetmesini sağlayabilirler.

Türkiye'de kavram Somer'in (2014) erken müdahalesi, Özbudun'un (2015) yargıdaki dönüşüme ve Esen ve Gümüşçü'nün (2016) 2015 seçim döngüsüne odaklanan çalışmalarıyla yerleşik bir referansa dönüşür. Bu yaklaşım, seçimler sürerken muhalefetin hareket alanının devlet kaynakları, medya, yargı ve idari kapasite aracılığıyla nasıl daraltıldığını görünür kıldı. Ne var ki bu seçimsel-kurumsal odak aynı zamanda kavramın semptomatik sessizlik alanını da üretir. Devletin yapısal dönüşümü, birikim ve emek rejimleri ya da tahakküm ilişkileri, ancak seçimsel rekabet üzerindeki etkileri ölçüsünde rejim analizine dâhil edilir.

Böylece kavramın analitik odağı hangi ölçekteki ve hangi aktörler arasındaki rekabetin rejimin tanımında ölçüt kabul edileceğini de belirler. Bu ikinci semptomatik sınır, Türkiye örneğinde seçim rekabetinin hangi noktada fiilen ortadan kalkmış sayılabileceği sorusunda belirginleşir. Tartışma özellikle, Kürt siyasal temsilini uzun süredir fiilen hükümsüzleştiren kayyım uygulamalarına benzer idari ve yargısal müdahalelerin ana muhalefete yönelmesiyle daha görünür hâle gelir. Esen ve Gümüşçü (2016), AKP'nin 2002'den beri ilk kez meclis çoğunluğunu kaybettiği Haziran 2015 seçimlerini ve sonrasındaki gelişmeleri esas alarak Türki-

ye'yi rekabetçi otoriter bir rejim olarak tanımlamışlardı. Aynı rejim tanımını benimseyen Tepe ve Alemdaroğlu (2021) ise 2016–2018 OHAL dönemine ve sonrasına odaklandıkları çalışmalarında, seçilmiş Kürt belediye başkanlarının görevden alınarak yerlerine kayyım atanmasını “seçim sonrası ele geçirme” (*postelection capture*) mekanizması olarak kavramsallaştırdılar. Yani yazarlar “seçim sonrası ele geçirme”yi de rekabet çerçevesinde yorumlarken, Esen ve Gümüüşü (2025), benzer idari ve yargısal müdahalelerin CHP’li belediyelere yönelmesini ve Ekrem İmamoğlu’nun tutuklanmasını, Türkiye’nin rekabetçi otoriterlikten hegemonik otoriterliğe doğru kayabileceğinin işaretleri arasında değerlendirdiler. Aynı otoriter uygulamanın iki farklı siyasi özneye uygulandığında ortaya çıkan değerlendirme farklılığı, iktidarı ulusal ölçekte devralma kapasitesine sahip görülen muhalefetin seçimsel imkânlarının ne ölçüde kunduğunun analitik önceliğe sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bu revizyon, problematiğin kendi analitik nesnesi açısından tutarlı olabilir. Zira belirleyici olan baskının kendisinden çok, iktidarın seçim yoluyla el değiştirmesi ihtimali üzerindeki etkisidir. Ancak aynı nedenle, merkezi iktidara doğrudan alternatif oluşturmeyen toplumsal kesimlere yönelen baskılar çoğunlukla seçimsel rekabet üzerindeki sonuçları dolayısıyla görünür hâle gelebilir. Devlet aygıtlarının iktidar lehine seferber edilmesini mümkün kılan yapısal dönüşümün farklı sınıfsal ve toplumsal ilişkileri nasıl yeniden düzenlediği ise ikincilleşir.

Otoriter neoliberalizm yaklaşımı devletin otoriter dönüşümünü birikim süreçleri ve sınıf mücadeleleri içine yerleştirerek bu semptomatik sessizlik alanına dair söz üretir.

Otoriter Neoliberalizm: Devlet, Birikim, Emek Rejimi

Otoriter neoliberalizm, eleştirel politik ekonomi ve Marksist devlet kuramı içinde, özellikle Poulantzas’ın “otoriter devletçilik” kavrayışının neoliberalizmin kriz koşullarında yeniden yorumlanmasıyla geliştirilmiştir. Yaklaşımın temel sorusu, neoliberalizmin toplumsal mücadelelerden nasıl yalıtılarak sürdürüldüğü ve bu süreçte devlet biçiminin nasıl dönüştüğüdür. Neoliberalizm burada devletin piyasadan çekilmesi değil, piyasa ilişkilerinin üretilmesi ve korunması amacıyla devlet aygıtının yeniden yapılandırılması olarak kavranır. Otoriterleşme de devletin tekil sermaye çıkarlarının doğrudan aracına dönüşmesinden çok, karar alma süreçlerinin toplumsal çatışmanın etkisinden yalıtılması, yürütmenin merkezileşmesi ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretim biçiminin dönüşmesi olarak ele alınır (Bruff, 2014).

Kavramın analitik nesnesi, neoliberal birikimin sürdürülmesi ile devlet biçimi, sınıf ilişkileri ve toplumsal mücadeleler arasındaki bağıdır. Rekabetçi otoriterlikte devlet kaynaklarının iktidar lehine seferber edilmesi öncelikle seçimsel rekabeti eşitsizleştiren bir mekanizma olarak görünürken, burada devletin hangi toplumsal güç ilişkileri ve birikim dinamikleri içinde dönüştüğü sorusu merkeze yerleşir.

Türkiye literatüründe bu problematik, Bruff–Tansel hattıyla kısmen bağımsız gelişen Marksist politik iktisat çalışmalarının kesiştiği bir alanda şekillenmiştir. AKP dönemindeki otoriter dönüşüm; emek rejiminin yeniden yapılandırılması, sermaye fraksiyonları arasındaki

ilişkiler, özelleştirme, borçlanma ve devletin iktidar bloku içindeki dönüşümü üzerinden incelenmiştir (Akça vd., 2014; Akçay, 2018, 2024; Güngen, 2022). Bu çalışmaların ortak katkısı, otoriterleşmeyi yalnızca seçimsel ve hukuksal kurumların aşınmasıyla değil, neoliberal birikimin krizleri ve bunların yönetilme biçimleriyle birlikte düşünmeleridir.

Bu perspektif emek rejimini otoriter dönüşümün tali bir sonucu olmaktan çıkararak analizin merkezine yerleştirir. Pınar'ın (2021) da vurguladığı üzere, Türkiye'de rejim tartışmalarını yalnızca seçimsel ve kurumsal dönüşümler üzerinden okumak, emek rejimi ile sınıf ilişkilerindeki dönüşümü ikincilleştirme riski taşır. Grev yasakları, taşeronlaşma, güvencesizleşme ve sendikal baskılar emek gücünün disipline edilmesinin zorlayıcı mekanizmalarına dönüşürken; sosyal yardımlar, krediler ve borçlanma kolektif örgütlenme kanalları daralan emekçileri bireysel biçimde içeren mekanizmalar hâline gelir (Özden vd., 2017; Bozkurt-Güngen, 2018; Erol & Şahin, 2023). Yürütmenin güçlenmesi, düzenleyici kurumların özerklik kaybı ve OHAL/KHK yönetimi de bu çerçevede yalnızca demokratik kurumların aşınması değil, kriz yönetimi ve birikimin yürütme merkezli örgütlenmesiyle bağlantılı süreçler olarak kavranır.

Otoriter neoliberalizm siyasal-kimliksel tahakküm biçimlerini dışlamak zorunda değildir. Tutkal'ın (2022) Kürt illerindeki kayyım yönetimlerini, demokratik mekanizmaların ekonomik kalkınma ve daha iyi kamu hizmeti sunma gerekçelerine tâbi kılındığı bir yönetim biçimi olarak çözümlemesi, güvenlikçi siyasal müdahale ile neoliberal yönetim rasyonalitesinin nasıl eklemlenebildiğini gösterir. Benzer biçimde Aydın (2022), akademisyen ve gazetecilerin siyasal baskılar sonucunda temel haklardan ve geçimlerini sürdürebilmeleri için gerekli asgari sosyo-ekonomik koşullardan mahrum bırakılmasını “siyasal saiklerle güvencesizleştirme” olarak kavramsallaştırır. Bu çalışmalar yaklaşımın siyasal baskı ve kimliksel tahakküm ilişkilerini analize dâhil edebildiğini, fakat bunları ağırlıklı olarak neoliberal yönetim ve güvencesizleştirme ilişkileri üzerinden kavradığını gösterir. Siyasal-kimliksel maduniyetin, düşmanlaştırmanın, hafızasızlaştırmanın, birikim ve yönetim ilişkileriyle eklemlenen fakat onlara indirgenemeyen kurucu tahakküm ilişkileri olarak teorileştirilmesi aynı analitik merkeziliği kazanmaz. Geç faşizm yaklaşımı odağı tam da bu noktada ekonomi-dışı zorun, düşmanlaştırmanın ve farklılaştırılmış tahakkümün toplumsal örgütlenmesine kaydırır.

Geç Faşizm: Ekonomi-Dışı Zor, Düşmanlaştırma ve Tahakkümün Toplumsallaşması

2020'lerde yeniden canlanan faşizm tartışması, güncel otoriter eğilimlerin tarihsel faşizmle ilişkisini yeniden gündeme getirir (Traverso, 2019; W. I. Robinson, 2019; Toscano, 2023).⁴ Toscano'nun geç faşizm kavramı, faşizmi iki savaş arası Avrupa'ya özgü kapalı bir rejim tipi değil, kapitalist krizlerin ırkçılık, patriyarka, sömürgecilik, savaş ve ekonomi-dışı zor aracılığıyla yönetilmesinde beliren değişken süreç ve eğilimler bütünü olarak ele alır. İrksal kapitalizm ve ilk(sel) birikim tartışmalarına yaslanan bu yaklaşım, ırksallaştırmayı kapitalizme dışsal bir

ideoloji değil, emek hiyerarşilerini, mülksüzleştirmeyi ve siyasal dışlamayı örgütleyen kurucu bir ilişki olarak kavrar⁵.

Kavramın analitik nesnesi, ekonomi-dışı zorun ve düşmanlaştırmanın toplumsal örgütlenmesidir. Belirli grupların güvenlik tehdidi, ahlaki bozulma, demografik risk veya ekonomik yük olarak inşa edilmesini, siyasal topluluğun sınırlarının yeniden çizilmesi ve şiddetin farklılaştırılmış hedeflere yöneltilmesiyle birlikte inceler. Düşmanlaştırma yalnızca merkezî devlet söylemi olarak kalmaz; şiddet tekeline pay sahibi olma arzusunu ve gündelik “küçük egemenlik” pratiklerini teşvik ederek tahakkümün devlet aygıtını aşan biçimde toplumsallaşmasına imkân verir⁶.

Türkiye’de geç faşizm problematiği doğrudan Oğuz’un (2023, 2025) faşistleşmeyi iktidar blokunun dönüşümü, ırksallaştırılmış birikim, Kürt meselesi etrafındaki iç sömürgeci devlet akhı, militarizasyon ve alt-emperyal yönelim üzerinden ilişkilendiren çalışmalarında kullanılmaktadır. Kavrama doğrudan referans vermeyen, ancak onun analitik nesneleriyle kesişen çalışmalar ise özellikle üç alanda yoğunlaşır. İlk olarak Kürt kentlerindeki yıkım, zorunlu yerinden etme, acele kamulaştırma, hafızanın silinmesi, kayyım yönetimleri ve mekânın güvenleştirilmesi; mülksüzleştirme, siyasal temsilin hükümsüzleştirilmesi ve cinsiyetlendirilmiş zorla birlikte incelenmektedir (Küçükkırca, 2018; Begikhani vd., 2018; Protner, 2018; Bakan, 2020; D. Taş, 2022; Alıcı & Zeytun, 2024; A. Taş, 2026a, 2026b). Amedspor örneği de ırkçılık, dışlama ve hak mücadelesinin gündelik düzeylerini görünür kılar (Duman vd., 2025). İkinci alan, militarizasyon ve savaş ekonomisini zor aygıtlarının dönüşümü, savunma sanayisinin genişlemesi ve yeni birikim alanlarının açılmasıyla birlikte ele alan çalışmalardır (Akça & Özden, 2021; Oğuz, 2025). Üçüncüsü ise göçmen emeğinin ucuz ve güvencesiz biçimde içerilmesi ile göçmenlerin kriz dönemlerinde ırksallaştırılmış bir tehdit olarak kurulmasını birlikte inceleyen göç ve emek literatürüdür (Baban vd., 2017; Çağlar, 2022, 2024; Körükmez, 2025).

Bu geniş teorik ufuk aynı zamanda geç faşizm yaklaşımının semptomatik sınırlarını üretir. İlk olarak, faşizan eğilimlerin neoliberalizmin özgül birikim dinamikleri, sınıf ilişkileri ve kriz yönetimiyle bağı yeterince kurulmadığında kavram geniş bir teşhir kategorisine dönüşebilir. Saad-Filho (2025), Toscano’nun faşizm, sömürgecilik ve ırkçılık literatüründen yaptığı verimli kazının neoliberalizmin maddi çelişkilerini, emekçi sınıfların hoşnutsuzluğunu ve solun örgütsel gerilemesini ikincilleştirme riski taşıdığını ileri sürer.

İkinci sınır, tahakkümün hedefindeki kesimlerin önceden verilmiş homojen kimlik blokları olarak görülmesi riskidir. Oysa seçimsel rekabeti sürdüren çağdaş otoriter projeler toplumsal grupları değişen ittifak ve karşıtlık ilişkileri içinde yeniden konumlandırabilir; ezilmişlik deneyimlerini ve özgürleşme söylemlerini de kendi siyasal söylemlerine eklemleyebilirler. Farris’in (2017) *femonasyonalizm* kavramıyla gösterdiği üzere, Marine Le Pen’in kadınların özgürleşmesi ve cinsiyet eşitliği söylemini İslamofobik ve milliyetçi söylemine eklemleyerek Müslüman erkekleri kadın haklarına yönelik bir tehdit olarak inşa etmesi bunun çarpıcı bir örneğidir.

Türkiye’de benzer bir konjonktürel yeniden konumlandırma, iktidarın Kürt meselesine ilişkin söylem ve stratejisinde görülebilir. Haziran 2015 seçimlerinde HDP’nin güçlü bir parlamento temsili elde ederek AKP’nin Meclis çoğunluğunu kaybetmesinde belirleyici olmasının ardından, Rojava’daki gelişmelerin de etkisiyle Kürt siyasal hareketi “devletin bekası” söylemi içinde kriminalize edilmiş; tutuklamalar, dokunulmazlıkların kaldırılması ve kayyım uygulamalarıyla seçimsel ve kurumsal temsil alanı büyük ölçüde daraltılmıştır. Yaklaşık on yıl sonra ise CHP’nin 2024 yerel seçimlerinde birinci parti hâline gelmesinin ardından iktidar, “Terörsüz Türkiye” süreciyle Kürt siyasal hareketiyle ilişkisini yeniden düzenlerken idari ve yargısal baskının ağırlığını giderek CHP’li belediyeler ve parti yöneticilerine yöneltmiştir.

Bu örnek de tahakkümün hedeflerinin sabit toplumsal kategoriler değil, değişen siyasal konjonktürlerde “makbul”, “müttefik”, “tehlikeli” veya “düşman” olarak yeniden üretilen konumlar olarak ele alınması gerektiğine işaret eder. İlişkisel çözümlemenin nesnesi de önceden verilmiş gruplardan çok, sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumları birbirine bağlayan içerme, dışlama ve düşmanlaştırma ilişkileridir. İzleyen bölümde geliştirilen sınıf-kimlik matrisi böyle bir ilişkisel okumanın analitik zeminini kuracaktır.

Otoriterleşmenin Cismine Sınıf-Kimlik Matrisi Üzerinden Bakmak

Üç kavramın semptomatik sessizlikleri, otoriterleşmenin farklı ilişkilerini farklı teorik problematikler içinde önceliklendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Rekabetçi otoriterlik siyasal rekabetin ve kurumsal güvencelerin aşınmasını görünür kılarken bu dönüşümün sınıfsal-maddi dayanaklarını ikincilleştirme eğilimindedir. Otoriter neoliberalizm devlet biçimi, sermaye birikimi ve sınıf ilişkilerini merkeze alırken siyasal-kimliksel tahakkümün ve düşmanlaştırmanın bunlara indirgenemeyen özgül biçimlerine aynı analitik merkeziliği tanımaz. Geç faşizm ise ekonomi-dışı zorun, kriminalizasyonun ve düşmanlaştırmanın toplumsallaşmasını güçlü biçimde görünür kılarken bunların seçimsel-kurumsal rekabet ve özgül birikim dinamikleriyle nasıl eklemlendiğini her zaman aynı açıklıkta ortaya koymaz.

Oysa bir rejimin hangi toplumsal kesimleri hangi sömürü ve tahakküm ilişkilerine tâbi kıldığı, rejimin dışsal bir sonucu değil, onun kurucu özelliklerinden biridir. Nazi rejimi, Alman burjuvazisinin krizden çıkış arayışları ile Yahudilerin sistematik dışlanması, mülksüzleştirilmesi ve imhası birlikte düşünülmeyen kavranamayacağı gibi, Avrupa’daki güncel radikal sağın yükselişi de 2007–08 finansal krizinin toplumsal sonuçları ile göçmenlerin ırksallaştırılması ve ulusal aidiyet sınırlarının yeniden kurulması arasındaki ilişki hesaba katılmadan açıklanamaz. Türkiye’de de 12 Eylül sonrasındaki neoliberal yeniden yapılanma ve emeğin disipline edilmesi, Türk-İslam Sentezi’nin kurumsallaşması ve Kürt meselesinin güvenlikleştirilmesiyle birlikte incelenmeli; 2010’lardan itibaren iktidarın merkezileşmesi ise muhalefetin kriminalizasyonu ve milliyetçi-muhafazakâr aidiyetlerin yeniden tahkimiyle birlikte ele alınmalıdır (Fisher-Onar, 2021; Iğsız, 2018).

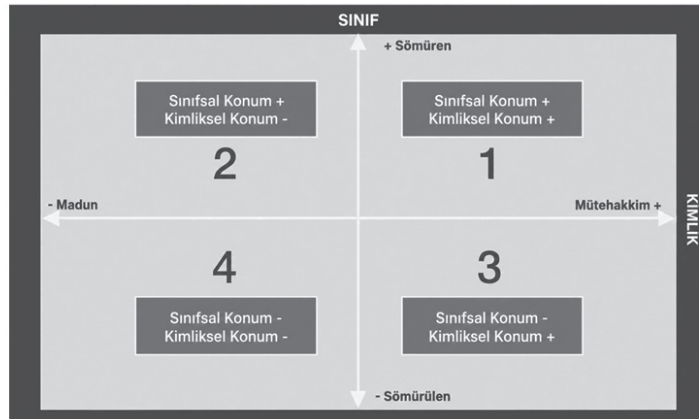
Bu örnekler, sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün ayrı toplumsal evrenlere ait olmadığını, aynı tarihsel konjonktür içinde farklı biçimlerde eklemlenebildiğini gösterir. Aşağıda geliştirilen sınıf-kimlik matrisi, bu iki ilişkiyi belirli toplumsal gruplarla özdeşleştirmeden ve birbirine indirgmeden birlikte çözümlemek amacıyla kullanılacaktır. Böyle bir yaklaşım, otoriterleşmenin “cismi”ni baskının hangi toplumsal konumlarda sömürü, mülksüzleştirme, dışlama, kriminalizasyon veya hukuki güvencesizlik biçimlerinde somutlaştığı üzerinden kavramaya; aynı zamanda otoriterleşmeye karşı toplumsal failliği önceden tanımlanmış kategorilerde değil, farklı sömürü ve tahakküm ilişkilerine tâbi konumlar arasında kurulabilecek ortaklıklarda aramaya imkân verir.

Sınıf-Kimlik Matrisi

Sınıf-kimlik matrisi (Şekil 2), toplumsal konumların ekonomik, siyasal ve ideolojik kertelerin özgül eklemlenmesi içinde kurulduğu varsayımından hareket eder (Özatalay, 2024). Bununla birlikte matrisin iki eksenini aynı analitik statüye sahip değildir. Dikey eksen, kapitalist üretim, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri içinde yapısal olarak belirlenen sınıfsal konumu; yatay eksen ise etnik, dinsel, toplumsal cinsiyete dayalı ve statüsel ayrımların siyasal, hukuki ve ideolojik olarak hiyerarşikleştirilmesiyle oluşan, konjonktürel yer değiştirmelere daha açık göreceli makbüllük veya maduniyet konumunu gösterir. Kimlik burada tekil ve değişmez bir ölçüt değil, farklı atıfların belirli tarihsel konjonktürlerde oluşturduğu ilişkisel bir konumdur. Dolayısıyla matris, sınıf ile kimliği eşdeğer kategoriler olarak yan yana getiren bir tipoloji değil, yapısal sınıf ilişkilerinin siyasal-ideolojik tahakküm ilişkileriyle farklı toplumsal konumlarda nasıl eklemlendiğini incelemeye yarayan bir araçtır. Kimliksel konumların özelleştirilmemesi bakımından McCall’ın (2005) “kategoriler-arası” yaklaşımından ve Anthias’ın (2013) “translokasyonel konumlanma” kavramından yararlanır⁷.

Şekil 2

Sınıf-Kimlik Matrisi: Sınıfsal ve Kimliksel Konumlar (Özatalay 2024’ten uyarlanmıştır)

İki eksenin kesişmesi dört ideal-tipik konum ortaya çıkarır: sınıfsal ve siyasal-kimlikselel avantajın; sınıfsal avantaj ile siyasal-kimlikselel maduniyetin; sınıfsal bağımlılık ile hâkim kimlik konumunun ve sınıfsal bağımlılık ile siyasal-kimlikselel maduniyetin birleştiği konumlar. Bunlar sabit toplumsal gruplara karşılık gelmez; iktidar blokundaki ve siyasal ittifaklardaki dönüşümler kimlerin makbul, madun veya tehdit olarak konumlandırıldığını değiştirebilir. Bu nedenle aynı toplumsal grup farklı konjonktürlerde matris üzerinde farklı konumlara yerleşebilir.

Matris böylece yalnızca toplumsal konumları ayırt etmeyi değil, otoriter dönüşümün bu konumlar arasındaki ilişkileri nasıl yeniden yapılandırıldığını da araştırmaya imkân verir. Siyasal temsil, haklar, kaynaklar ve hukuki korumaya erişimin sınıfsal ve siyasal-kimlikselel konumlara göre farklılaşması, bu ilişkilerin devletin seçici müdahaleleriyle nasıl yeniden üretildiğini incelemeyi gerekli kılar. 12 Eylül sonrasında kurulan otoriter düzen ile 2010'lardan itibaren belirginleşen otoriterleşmeyi bu açıdan karşılaştırmak, iki eksenin farklı siyasal konjonktürlerde nasıl yeniden eklemlendiğini göstermesi bakımından fikir vericidir.

Dikey eksen açısından, 24 Ocak kararlarıyla başlayan neoliberal dönüşüm 12 Eylül sonrasında sendikal hareketin bastırılması, grev ve toplu pazarlık haklarının sınırlandırılması ve devrimci örgütlenmelerin tasfiyesiyle emek-sermaye ilişkilerini sermaye lehine yeniden yapılandırdı (Bozkurt-Güngen, 2018). Büyük sermayenin örgütsel ve siyasal ağırlığı artarken finans ve hizmet sektörlerinin genişlemesi ile yükseköğretimin yaygınlaşması büyük kentlerde eğitimli-profesyonel kesimlerin büyümesine eşlik etti (Öniş & Türem, 2002; Rutz & Balkan, 2009; Arat-Koç, 2018). Bu ücretli kesimler gelir, istihdam güvencesi ve mesleki özerklik bakımından emekçi sınıflar içinde görece avantajlı konumlar edinirken, kırdan kente göç ederek proleterleşen geniş kesimler düşük ücretli, güvencesiz, kayıt dışı ve taşeronlaşmış emek piyasalarında yoğunlaştı. Sayıları giderek azalan sendikalı işçiler ise örgütsel mücadele yoluyla çalışma ve yaşam koşullarını kısmen iyileştirebildi.

Yatay ekseninde aynı dönemde siyasal-kültürel makbüllük hiyerarşileri yeniden şekillendi. Askerî-bürokratik vesayet siyasal alanın meşru sınırlarını belirlerken, Türk-İslam Sentezi Türklük ve Sünni Müslümanlığı normatif referanslar olarak güçlendirdi. Kürt siyasal talepleri özellikle 1990'larda tehdit kategorisine yerleştirilirken, büyük kentlerdeki seküler ve eğitimli kesimler kültürel ve sembolik üstünlük kazandı (Cizre-Sakallıoğlu, 1997; Cizre, 2004; Sarıgil, 2014; Arat-Koç, 2018). Bu bağlamda, sınıfsal konum ile siyasal-kültürel makbüllüğün bire bir örtüşmediği görüldü. Ekonomik olarak yükselen mütebedeyyin sermaye sahipleri ve profesyonel kesimler seküler muadilleri karşısında görece madun kalabilirken, benzer sınıfsal konumlardaki Türk-Sünni ve Kürt emekçiler siyasal-kimlikselel hiyerarşide farklı yerlerde konumlandı (Alpman, 2016).

2010'lardan itibaren dikey ekseninde devlet kaynaklarının sermaye fraksiyonları ve toplumsal kesimler arasındaki dağılımı daha seçici hâle geldi (Tansel, 2018; Borsuk vd., 2022). Kamu kaynaklarına erişimde siyasal bağlantıların önem kazanması AKP'yle yakın ilişkiler ku-

ran sermaye kesimlerinin yükselişini desteklerken, yerleşik büyük sermaye ekonomik ağırlığını büyük ölçüde korudu (Esen & Gümüşçü, 2018; A. B. Güven, 2023). Emek cephesinde ise 1980 sonrasında oluşan örgütsüzleşme ve güvencesizleşme eğilimleri taşeronlaşma, esnek çalışma ve düşük sendikalaşmayla yeniden üretildi.

Yatay eksende ise askeri-bürokratik vesayetin zayıflamasıyla makbüllük ölçütleri yer değiştirdi. Muhafazakâr sermaye ve profesyonel kesimlerin bir bölümü sınıfsal avantajlarını siyasal-kültürel makbüllükle birleştirirken, eski seçkinlerin ve seküler eğitilmiş kesimlerin bir bölümü sınıfsal konumlarını bütünüyle kaybetmeden siyasal ve sembolik üstünlüklerini yitirdi. Buna karşılık Türk-Sünni emekçilerin göreceli kimliksel avantajı sürerken, Kürt emekçilerde sınıfsal bağımlılık ile siyasal-kimliksel maduniyet devam etti; başta Suriyeliler ve Afganlar olmak üzere göçmen emekçiler de bu iki ilişkinin kesiştiği konumlarda yoğunlaştı (Baban vd., 2017; Çağlar, 2022). Toplumsal cinsiyet ilişkileri ise bütün bu konumları çapraz kesti. 2010'larda güçlenen muhafazakâr aileciliğin kadınları bakım ve yeniden üretim emeğinin asli taşıyıcıları olarak konumlandırması siyasal-kültürel hiyerarşiyi cinsiyetlendirirken, kadınların düşük ücretli ve güvencesiz istihdamda yoğunlaşması sınıfsal bağımlılığı derinleştirdi (Buğra, 2014; Akkan, 2018).

Birikim Konjonktürleri ve Bileşik Tahakküm İlişkileri

565

Sınıf-kimlik matrisindeki konum ve yer değiştirmeler yalnızca siyasal-sembolik hiyerarşilerin yeniden düzenlenmesiyle değil, sermaye birikiminin somut mekanizmalarıyla da ilişkilidir.

Nitekim 1990'larda farklı siyasal-ideolojik çizgilere sahip sendikal konfederasyonların, ekonomik krizler ve emeğe yönelik düzenlemeler karşısında geçici ortak mücadele platformları oluşturabildiği anımsanabilir. 1999–2001 krizinde Emek Platformu'nun IMF ve Dünya Bankası politikalarına karşı Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen ve Memur-Sen'i bir araya getirmesi bunun belirgin örneklerinden biridir (Deli, 2023). Bu ortaklık kalıcı bir sınıfsal hegemonya üretme de 1990'larda sınıfsal konumlanışın siyasal-kimliksel ayrımlar tarafından bütünüyle massedilmediğini gösterir. 2000'lerden sonra ise benzer genişlikte sınıfsal platformların yeniden kurulamaması tartışmamız açısından önemlidir. Özelleştirmeler, kamu işletmelerinin tasfiyesi, emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve iş güvencesinin aşındırılması örgütlü emeğin maddi dayanaklarını zayıflatırken, bu dönemde sendikal alanın da iktidarla kurulan ilişkiler temelinde yeniden düzenlendiği görülür. Hak-İş ve Memur-Sen hükümete yakınlıkları sayesinde örgütsel ağırlık kazanırken, DİSK ve KESK dışlayıcı uygulamalarla karşılaşır (Wannöffel, 2011; Buyruk, 2015; Erdinç, 2016; Gürsoy, 2021). Erol ve Şahin'in (2023) gösterdiği üzere bu ayrışma, emeğin bir bölümünün marjinalleştirildiği, diğer bölümünün ise iktidarla uyumlu korporatist ilişkiler içinde içerildiği neoliberal yeniden yapılanmayla birlikte gelişir.

Sermaye sınıfı cephesinde ise farklı bir seyir izlenir. Yankaya'nın (2013) MÜSİAD üyeleri üzerine araştırması, 1990'larda neoliberal dönüşüm içinde yükselen ve TUSİAD'ın temsil alanının dışında kalan KOBİ sahibi muhafazakâr girişimcilerin bir sermaye fraksiyonu olarak

oluşumunun, İslami kimlik etrafındaki mesleki sosyalleşme, dayanışma ve siyasal temsil ağlarıyla birlikte geliştiğini gösterir. Burada ekonomik yükseliş ile siyasal-kültürel aidiyet birbirini karşılıklı olarak besler.

2000'lerden itibaren bu ayrım, devlet kaynaklarına ve birikim olanaklarına erişimde daha doğrudan sonuçlar üretmeye başlar. Kamu ihaleleri, özelleştirmeler, taşeron sistemi ve kamu-özel iş birliği projeleri sermaye fraksiyonlarının konumlarını yeniden düzenleyen başlıca mekanizmalara dönüşür. Çeviker Gürakar (2016), 2004–2011 döneminde AKP ile doğrudan ilişkili firmaların toplam ihale değerinin %38'ini, dolaylı ilişkiler de eklendiğinde %55'ini aldığını gösterir. Bu durum yerleşik büyük sermayenin tasfiyesi anlamına gelmez; TÜSİAD üyesi holdingler büyük ölçekli özelleştirmelerde ağırlıklarını korurken, 2010'larda devletle daha doğrudan ilişkili müteahhitlik kökenli gruplar altyapı ve kamu-özel iş birliği projelerinden giderek daha fazla pay almaya başlar.

Sermaye alanını sendikal alandan ayıran önemli noktalardan biri, 1990'larda TÜSİAD ile MÜSİAD arasında Emek Platformu'na benzer bir ortaklaşma görülmezken, iki örgüt arasındaki kurumsal yakınlaşmanın 2010'da belirginleşmesidir. Bu tarihe gelindiğinde MÜSİAD'ın temsil ettiği sermaye fraksiyonu, 1990'lardaki görece çevresel ve KOBİ ağırlıklı konumundan uzaklaşarak ekonomik ölçek, siyasal nüfuz ve birikim olanaklarına erişim bakımından güçlenmiştir. Böylece emek alanında siyasal-ideolojik ayrımlar ortak sınıfsal platformları zayıflattırken, sermaye alanında daha önce karşıt siyasal-kültürel konumlarda bulunan fraksiyonlar arasındaki temas artar. Bu yakınlaşma, siyasal iktidarın devlet aygıtı üzerindeki denetimini yoğunlaştırdığı ve otoriter dönüşümün ivme kazandığı döneme denk düşer.

İşçi ve sermaye örgütlerinin bu zıt yönlü dönüşümleri, sınıfsal ve siyasal-kimliksel ayrımların ağırlığındaki değişimin kapitalizmin maddi yeniden üretim koşullarıyla birlikte ele alınmasını gerektirir. Mesele yalnızca hangi kesimlerin siyasal olarak makbul ya da madun hâle geldiğini değil, bu konumların sermaye birikiminin değişen mekanizmaları içinde nasıl üretildiğini açıklamaktır.

Bu ilişkiyi kavramak bakımından, ilk(sel) birikim ile genişletilmiş yeniden üretimi değişen ağırlıklarla birlikte işleyen mantıklar olarak ele alan *harmanlanmış birikim* (entangled accumulation) kavramı yol açıcudur. Marx'ın "die sogenannte ursprüngliche Akkumulation" ("sözde ilk[sel] birikim") ifadesindeki "sözde" nitelemesi, klasik politik iktisadın kapitalizmin sermaye oluşumunu piyasa-ıçi birikimle açıklayan anlatısına yöneliktir (Marx, 1867/1990, Bölüm 26). Günümüz kapitalizminde mülksüzleştirme ve ekonomi-dışı zorun sürekliliği ise "ilk(sel)" nitelemesinin kendisini de tartışmalı hâle getirir. Gonçalves ve Costa'ya (2020) göre, özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerde, iktisadi sömürü ile zora dayalı el koyma, ücretli emek ile bağımlı emek biçimleri, devlet baskısı ile paramiliter şiddet aynı tarihsel konjonktürde sıklıkla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla ilk(sel) birikim ile genişletilmiş yeniden üretimi birbirini izleyen kapalı aşamalar olarak ele almamayı önerirler. Her iki birikim dinamiğinin birlikte işlemeleri sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve ırka dayalı hiyerarşilerin de eklemlenmesini be-

raberinde getirir. Burada *birikim konjonktürü*, bu iki mantığın harmanlanmış birikim içindeki özgül bileşimini ve belirli bir dönemde kazandıkları göreceli ağırlığı ifade eder.

İlk(sel) birikim, daha önce sermaye birikiminin dışında ya da kısmen dışında bulunan varlıkların, kaynakların ve emek biçimlerinin mülksüzleştirme, özelleştirme, zorunlu yerinden etme ve metalaştırma yoluyla birikim sürecine dâhil edilmesine dayanır. Rosa Luxemburg (1913/2003) bunu henüz 20. yüzyılın başında emperyalizmi doğuran temel dinamik olan *land-nahme* (ele geçirme/fethetme) olarak nitelerken, 21. yüzyılın başında Harvey (2003) “mülksüzleştirerek birikim” olarak kavramsallaştırır. Bu süreçler çoğu kez kimin mülkiyet hakkının korunacağını, kimin yerinden edilebileceğini veya hangi hakların askıya alınabileceğini belirleyen siyasal-hukuki sınıflandırmalar üzerinden işler. Dolayısıyla ilk(sel) birikimin göreceli ağırlığının arttığı konjonktürlerde, siyasal-kimliksel sınıflandırmalar mülksüzleştirme ve hak kayıplarının toplumsal dağılımında daha belirleyici hâle gelir.

Geç faşizm problematiğinin son yıllarda daha görünür hâle gelmesi bu bakımdan anlamlıdır. Savaşlar, zorunlu göçler ve militarizmin ağırlık kazanması, yerinden etme ve mülkiyet ilişkilerinin zor yoluyla yeniden düzenlenmesi üzerinden ilk(sel) birikim mekanizmalarını yoğunlaştırırken; savunma, güvenlik ve yeniden inşa alanlarında yeni değerlendirme olanakları yaratarak bunları genişletilmiş yeniden üretimle de eklemleyebilir. Geç faşizmin savaş, ırksallaştırma ve ekonomi-dışı zoru öne çıkarması bu eşzamanlılık içinde anlam kazanır.

Genişletilmiş yeniden üretimin görece ağırlık kazandığı konjonktürlerde ise birikimin merkezi, ücretli emeğin sömürsünün örgütlenmesi, üretimin sürekliliğinin sağlanması ve sınıf çatışmasının düzenlenmesi etrafında şekillenir. Ücretler, sendikal örgütlenme, toplu pazarlık, grev hakkı ve sosyal haklar bu nedenle bölüşüm mücadelesinin daha merkezi alanları hâline gelir. Ancak genişletilmiş yeniden üretim de siyasal-kimliksel ayrımlardan bağımsız işlemez: emek piyasalarının etnik, toplumsal cinsiyete dayalı, hukuki ve statüsel farklılıklar üzerinden bölünmesi sömürü koşullarını ve oranlarını farklılaştırır.

Otoriter neoliberalizm problematiğinin özellikle 2008 krizini izleyen dönemde ağırlık kazanması bu bakımdan anlamlıdır. Bu literatür, neoliberal birikimin sürekliliğini sağlamak üzere devletin dönüşümünü, emek-sermaye ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini ve sınıf mücadelesinin birikimin sınırları içine çekilmesini analizin merkezine yerleştirir. Ekonomik kararların demokratik mücadeleden yalıtılması, ücretlerin baskılanması ile grev ve sendikal örgütlenmenin sınırlandırılması bu açıdan yalnızca otoriterleşmenin belirtileri değil, birikimin sürekliliğini güvence altına alan müdahalelerdir.

Bu, otoriter neoliberalizmin genişletilmiş yeniden üretime, geç faşizmin ise ilk(sel) birikime tekabül ettiği anlamına gelmez. Özelleştirme ve mülksüzleştirme birincisinin, emek sömürsü ve sınıf disiplini de ikincisinin analiz alanı dışında değildir. Söz konusu olan, iki problematiğin harmanlanmış birikimin farklı momentlerini analitik olarak öne çıkarmasıdır.

Burada ileri sürülen önerme, genişletilmiş yeniden üretim ile sınıf eksenini, ilk(sel) birikim ile siyasal-kimliksel eksen arasında bire bir karşılıklılık bulunduğu değildir. Her iki birikim mantığı da her iki ilişkiyi üretir ve dönüştürür. Bununla birlikte, harmanlanmış birikim içinde

genişletilmiş yeniden üretimin göreceli ağırlık kazandığı konjonktürlerde sınıfsal bölünmelerin; ilk(sel) birikimin göreceli ağırlık kazandığı konjonktürlerde ise siyasal-kimliksel sınıflandırmaların otoriter müdahalenin başlıca ayrıştırma eksenleri hâline gelme eğilimi güçlenir. Diğer eksen ortadan kalkmaz; sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm birbirini farklı biçimlerde dolayimler. Dolayısıyla bu, bir nedensellik yasası değil, tarihsel konjonktürlerde sınanması gereken koşullu bir analitik önermedir.

Karşılaştırmalı tarih, kimliksel olarak seçici mülksüzleştirme hem kriz anlarında yoğunlaşabildiğini hem de genişletilmiş yeniden üretimle uzun süreli biçimde eklemlenebildiğini gösterir. Nazi Almanyası’nda Yahudi mülkiyetinin “Aryanlaştırılması”, ırksal sınıflandırmaların servet transferini düzenleyen bir birikim ve rıza mekanizması olarak da işlediğini ortaya koyarken (Aly, 2007; Tooze, 2006), apartheid Güney Afrika’sı vakası siyah nüfusun topraktan koparılmasının sanayi kapitalizminin ucuz emek rejimiyle süreklilik taşıyan biçimde eklemlenebildiğini gösterir (Wolpe, 1972).

Türkiye’de de benzer örüntülere rastlanır. Ermeni mülklerinin gaspı, 1942 Varlık Vergisi ve 6–7 Eylül 1955 pogromu kimliksel sınıflandırmalar üzerinden işleyen seçici servet transferlerinin örnekleriyken (Akçam & Kurt, 2015; Ağır & Artunç, 2019; D. Güven, 2011), 1980’ler ve 1990’lardaki köy boşaltmaları Kürt nüfusun kırsal geçim araçlarından koparılmasıyla güvencesiz kent emeğine yönelmesini birbirine bağlayan daha süreklilik taşıyan bir mekanizmayı gösterir (Jongerden, 2007; Yörük & Sarı, 2025). Bu vakalar tarihsel ölçek ve nitelik bakımından eşdeğer değildir; karşılaştırma yalnızca mülksüzleştirme, siyasal-kimliksel seçicilik ve sınıfsal yeniden konumlanma arasındaki mekanizma benzerliğiyle sınırlıdır.

Bu koşullu önerme, sınıf-kimlik matrisi üzerinde iki ideal-tipik harmanlanmış birikim konjonktürü olarak gösterilebilir (Şekil 3a ve 3b).

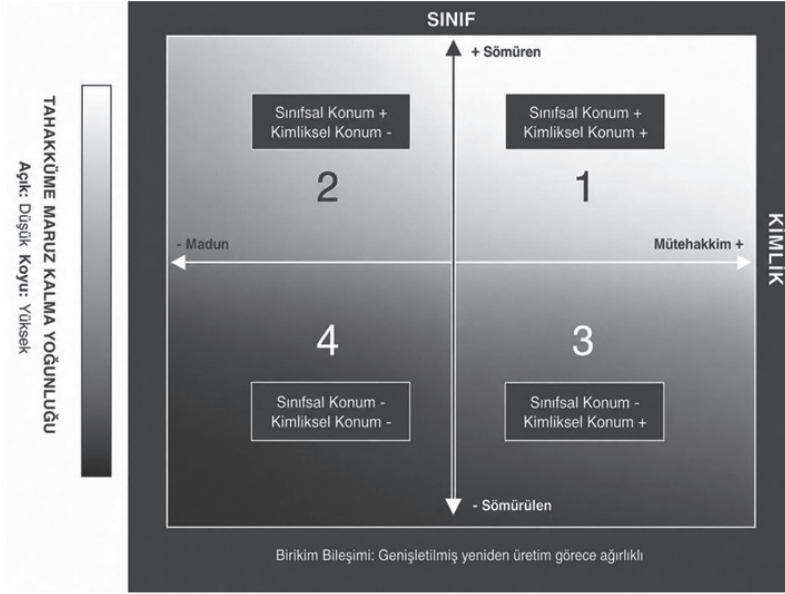
Şekil 3a’daki yukarıdan aşağıya koyulaşma, bileşik tahakkümün öncelikle sınıfsal konuma göre yoğunlaştığını; soldaki ikincil koyulaşma ise siyasal-kimliksel maduniyetin bu yoğunluğu artırdığını gösterir. Kadınların, azınlıkların ve göçmenlerin güvencesiz ve kayıt dışı işlerde yoğunlaşması bu ikinci etkiye örnek oluşturur.

Şekil 3b’deki sağdan sola koyulaşma, ilk(sel) birikim araçlarının siyasal-kimliksel sınıflandırmalar üzerinden yoğunlaşmasını; aşağı yönlü ikincil koyulaşma ise sınıfsal konumun bu etkiyi ağırlaştırmasını gösterir. Bu nedenle dördüncü kadran en koyu, siyasal-kimliksel olarak madun ikinci kadran ise üçüncü kadrandan daha koyu temsil edilmiştir⁸.

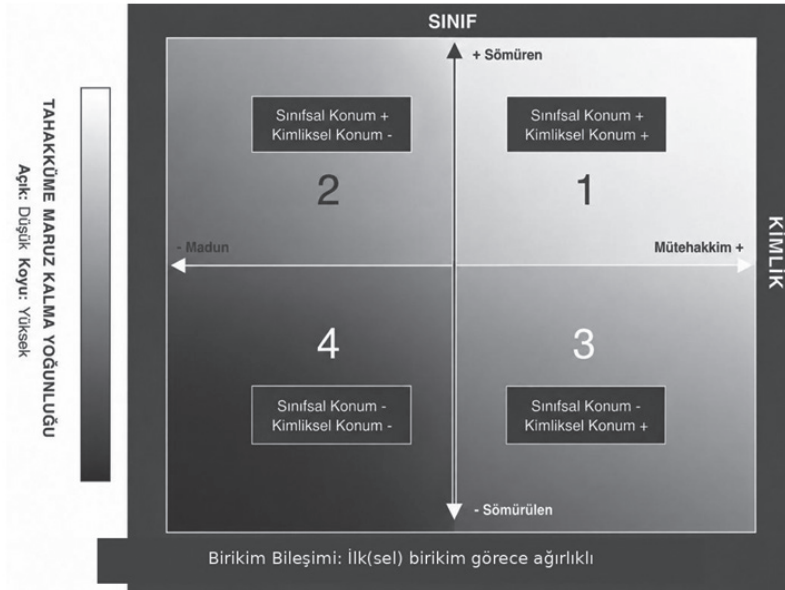
Birikim konjonktürlerinin siyasal sonuçları, siyasal mücadeleler, örgütlenme kapasiteleri ve kurumsal miraslar tarafından dolayimlanır. Bu iki ideal-tipik konjonktür iki ayrı otoriterlik biçimine karşılık gelmez; her ikisinde de sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm birlikte işler. Değişen, otoriter müdahalenin bu iki eksen arasındaki göreceli dağılımı ve eklemleme biçimidir. Bu nedenle birikim konjonktüründeki değişim, otoriterleşmenin zorunlu olarak artması ya da azalmasından çok, tahakkümün hangi toplumsal ilişkiler üzerinde yoğunlaşacağını biçimlendirir.

Şekil 3a

Genişletilmiş yeniden üretimin görece ağırlık kazandığı harmanlanmış birikim konjonktüründe bileşik tahakkümün ideal-tipik dağılımı

Şekil 3b

İlk(sel) birikimin görece ağırlık kazandığı harmanlanmış birikim konjonktüründe bileşik tahakkümün ideal-tipik dağılımı

Burada asıl soru, farklı birikim konjonktürlerinin siyasal biçime nasıl tercüme olduğudur. Birikim süreçleri ile siyasal rejim arasında ne mekanik bir nedensellik ne de sınırsız bir olumsallık ilişkisi vardır. Farklı birikim konjonktürleri bütün siyasal stratejileri eşit ölçüde mümkün kılmaz, ancak belirli bir rejim biçimini de kendiliğinden üretmez. Siyasal biçim; birikimin yeniden üretimine ilişkin çelişkilerin sınıf mücadeleleri içinde nasıl dolayımlandığına, hangi sınıf ve fraksiyonların iktidar bloğunda ağırlık kazandığına ve zor ile rızanın nasıl eklemlendiğine bağlı olarak şekillenir. Nitekim 1929 Krizi sonrasında benzer birikim sorunları ABD’de New Deal, İsveç’te sosyal demokrat-korporatist uzlaşma, Almanya’da ise faşist bir çözüm içinde farklı biçimlerde karşılandı; bu farklılaşmada sınıf güç dengeleri, örgütlenme kapasiteleri ve kurumsal miraslar belirleyici oldu (Gourevitch, 1986; Berman, 2006).

Belirli birikim konjonktürleri bazı sınıf stratejileri, ittifak biçimleri ve devlet müdahaleleri için diğerlerine göre daha elverişli maddi koşullar yaratır; ancak bunlar somut güç ilişkilerinden bağımsız olarak siyasal biçim kazanmaz. Sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması olan devlet (Poulantzas, 1978) bu sürecin dışsal bir hakemi değildir. Birikimin yeniden üretimine ilişkin çelişkilerin hangi toplumsal kesimlerin çıkarları doğrultusunda, hangi ittifaklar ve hangi zor-rıza bileşimi içinde çözüleceği, devlette de ifadesini bulan sınıf mücadelelerinin seyri içinde belirlenir.

Türkiye’de 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulan otoriter devlet biçimi başlangıçta doğru-
dan askerî yönetime dayandı: parlamento feshedildi, siyasal partiler kapatıldı ve siyasal alan askerî yönetim tarafından yeniden düzenlendi. 1983 seçimleriyle seçimli kurumlara dönülmesinin ardından ise bu yapı, seçilmiş iktidarların karar alanının askerî-bürokratik ve yargısal veto odakları tarafından sınırlandırılmış vesayetçi bir otoriter devlet biçimine dönüştü. Bu devlet biçimi, birikim süreçlerinin yarattığı çelişkileri farklı toplumsal kesimler bakımından farklı siyasal mekanizmalarla dolayımladı.

Örgütlü emek ücret baskısı, grev ve sendikal sınırlamalarla karşılaşırken, devrimci hareketler siyasal tasfiye, tutuklama ve doğrudan zorun hedefi oldu. Kürt siyasal ve toplumsal mobilizasyonuna karşı ise özellikle 1980’lerin sonlarından itibaren olağanüstü hukuk, zorla yerinden etme, kriminalizasyon ve ekonomi-dışı zor çok daha yoğun biçimde devreye sokuldu. Ana akım muhalefet partileri ise seçim rekabeti içinde kalmakla birlikte askerî-bürokratik ve yargısal vesayetin çizdiği sınırlar içinde hareket etti.

Buna karşılık, 1970’lerin siyasal kutuplaşması içinde milliyetçi-muhafazakâr ağlarla ilişkilendirilmiş, büyük kentlerin hızla büyüyen kırsal kökenli kesimleri farklı bir dolayım-
lanma deneyimi yaşadı. Emek piyasasında çoğunlukla güvencesiz ve örgütsüz konumlarda yer alırken, gecekondü edinimi, imar afları, hemşehrilik ve mahalle ağları üzerinden kentsel mülkiyet ve kaynaklara sınırlı erişim sağlayabildiler (Işık & Pınarcıoğlu, 2001; Şenyapılı, 2004). Türk-Sünni kimliği etrafındaki milliyetçi-muhafazakâr aidiyetler de sınıfsal bağımlılıklarını ortadan kaldırmadan bu kesimlerin siyasal düzene seçici biçimde içerilmesinin kanallarından biri oldu; bu süreç 1980 sonrası Türk-İslam Sentezi ve 1990’larda İslamcı siyasetin gecekondü mahallelerdeki dayanışma ağlarında belirginleşti (White, 2002).

Bu içerilme bütün kırsal kökenli kesimler için aynı biçimde işlemedi. Aynı enformel emek ve konut piyasalarında yer alan Kürtlerin ve Alevilerin bir bölümü, sınıfsal güvencesizliğe siyasal-kimliksel dışlanmanın da eklenmesiyle farklı bir tahakküm deneyimi yaşadı. Eğitimli kentli kesimlerin önemli bir bölümü ise vesayetçi düzenin siyasal-kültürel sınırlarıyla büyük ölçüde hizalanırken, bu kesimler açısından otoriter müdahale daha çok siyasal temsil ve karar alma süreçlerinin sınırlandırılması biçiminde işledi; doğrudan zorun yoğunluğu görece sınırlı kaldı. Böylece aynı birikim konjonktürü, vesayetçi devlet biçimi tarafından farklı sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumlara göre farklılaştırılarak dolayımlandı; emek disiplini, siyasal dışlama, seçici içerilme, seçimsel vesayet ve olağanüstü zor aynı siyasal düzen içinde birlikte işledi.

AKP'nin yükselişi bu dönüşümden bağımsız bir siyasal olgu değildi. 1990'ların sonunda güç kazanan küreselleşmeci-neoliberal ideolojik iklim, piyasa ilişkilerinin genişlemesini, devletin ekonomik alandaki doğrudan varlığının azaltılmasını, askerî-bürokratik vesayetin geriletilmesini ve Avrupa bütünleşmesini birbirini tamamlayan reform süreçleri olarak sunuyordu (Öniş & Keyman, 2003; Öniş, 2007; Keyman, 2010). AKP, kendi iktidar projesini bu söylemle eklemleyerek yalnızca muhafazakâr bir toplumsal tabanın temsilcisi olarak değil, vesayetçi devleti demokratikleştirecek ve Türkiye'yi küresel piyasa ile Avrupa'ya bütünleştirecek reformcu bir aktör olarak da meşruiyet kazandı; 2001 krizi sonrasında mevcut parti düzeninin çözülmesi bu yükselişin siyasal zeminini genişletti (Öniş & Keyman, 2003; Öniş, 2007; Baudner, 2012).

Bu ideolojik eklemelenmenin maddi zemini de büyük ölçüde AKP'den önce oluşmuştu. 2001 krizi sonrasında IMF programı, bağımsız düzenleyici kurumlar, bankacılık reformu ve mali disiplin etrafında yeniden yapılandırılan ekonomik yönetim neoliberal dönüşümün sürekliliğini güvence altına alan bir çerçeve oluşturdu. AKP bu çerçeveyi devralarak özelleştirmeleri, emek piyasalarının esnekleştirilmesini ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılmasını derinleştirirken, aynı reform gündemini askerî-bürokratik vesayetin geriletilmesi süreciyle birlikte yürüttü. Böylece sermaye birikiminin yeniden yapılandırılması ile siyasal iktidarın devlet aygıtındaki konumunun güçlenmesi bir süre aynı demokratikleşme ve reform söylemi içinde ilerledi.

Ancak askerî-bürokratik vesayet odaklarının geriletilmesi, siyasal karar alanının çoğullaşmasına yol açmadı; karar kapasitesi giderek seçilmiş yürütme içinde merkezileşti. Böylece otoriterliğin kurumsal ağırlık merkezi, seçim rekabetine görece dışsal veto odaklarından bizzat bu rekabetin tarafı olan yürütmeye kaydı. Siyasal dolayımın da buna paralel olarak değişti: toplumsal taleplerin vesayet kurumlarınca sınırlandırılmasının yerini, kaynak dağıtımı, temsil, hukuk ve idari yaptırımların yürütme tarafından daha doğrudan ve seçici biçimde düzenlenmesi aldı. Dolayısıyla söz konusu olan otoriterliğin geri çekilmesi değil, devlet içindeki kurumsal merkezinin ve toplumsal ilişkileri dolayımın dönüşmesiydi.

Bu yeni siyasal dolayımın biçimi farklı toplumsal kesimler bakımından farklı mekanizmalar üretti. Örgütlü emekte hükümete yakın konfederasyonların güçlendirilmesi, muhalif sendikaların ise grev yasakları ve idari baskılarla sınırlandırılması, sınıf çatışmasının bastırılmasını seçici korporatist içerilmeyle birleştirdi. Düşük gelirli ve güvencesiz kesimler sosyal yar-

dımlar, yerel hizmetler, istihdam ağları ve konut politikaları yoluyla maddi olarak içerilirken bu mekanizmalar muhafazakâr siyasal-kültürel aidiyetlerle eklemlendi. Sermaye cephesinde kamu ihaleleri, özelleştirmeler, arazi tahsisleri ve altyapı projeleri farklı fraksiyonların birikim olanaklarına erişimini yeniden düzenledi. Buna karşılık Kürt siyasal hareketinin seçimle elde ettiği temsil kayyım atamaları, tutuklamalar ve güvenlikçi uygulamalarla sınırlandırılırken, benzer seçici hukuki ve idari yaptırımlar giderek ana muhalefetin bazı aktörlerine de yöneldi.

Bu dönemde otoriterliğin rekabetçi niteliği ile siyasal-kimliksel sınıflandırmalar birbirinden bağımsız gelişmedi. Seçimler, iktidarın yalnızca meşruiyet kazandığı değil, toplumsal kesimleri siyasal-kimliksel aidiyetler temelinde seferber ettiği ve kaynaklara, temsile ve hukuki korumaya erişimi üzerinden farklılaştırdığı başlıca araçlardan biri hâline geldi. Muhafazakâr-Sünni çoğunluğun “makbul” bir topluluk olarak kurulması, buna karşılık Kürt hareketinin, seküler muhalefetin ve giderek daha geniş muhalif kesimlerin farklı derecelerde tehdit veya gayrimeşru aktörler olarak kodlanması, seçimsel rekabet ile siyasal-kimliksel sınıflandırmayı birbirine bağladı. Türkiye’deki rekabetçi otoriterliğin özgüllüğü bu nedenle yalnızca seçimsel eşitsizlikte değil, bu eşitsizliğin sınıfsal ve siyasal-kimliksel ayrımlar üzerinden farklılaştırılmasında da aranmalıdır. Bu farklılaştırmanın maddi zemini sermaye birikiminin değişen mekanizmaları içinde oluşsa da siyasal biçimi doğrudan buradan türemez. Birikim konjonktüründeki dönüşüm siyasal-kimliksel sınıflandırmaları kendiliğinden üretmez; sınıfsal bölüşüm mücadelelerinin hangi aidiyetler üzerinden dolayım lanacağı seçimsel rekabet ve devlet müdahalesiyle şekillenir. Ancak bu yeniden üretim de tek yönlü değildir.

Yükseköğretimin kitleselleşmesi, üniversiteye erişen toplumsal kesimleri genişletirken (Polat, 2017) eğitimle uyumlu istihdam olanaklarının aynı ölçüde genişlememesi - aralarında iktidar destekçisi ailelerin çocuklarının da geniş birimde yer aldığı- genç mezunlarda nitelikleriyle uyumsuz ve güvencesiz istihdamı artırır (Ege & Erdil, 2023). AKP’nin seçim üstünlüğünü uzun süre destekleyen sosyal yardım, yerel hizmet ve istihdam ağlarının maddi zemini de büyüme, kredi ve dış finansman koşullarının bozulmasıyla daralır (Arslantaş & Arslantaş, 2022; Akçay, 2018; Apaydın, 2025; Karataşlı & Kumral, 2023). Böylece rejimin siyasal olarak dayandığı toplumsal kategorilerin bileşimi değişirken, onları mevcut iktidar bloğu içinde tutan maddi dolayımın yeniden üretim kapasitesinin de zayıflamış olduğu görülür. Bu durum, mevcut siyasal bloğun yalnızca korunmasını değil, yeni toplumsal ve siyasal kesimlerin farklı ittifak biçimleri içinde yeniden eklemlenmesini de giderek daha önemli hâle getirmiştir.

Güncel “Terörsüz Türkiye” süreci de bu açıdan değerlendirilebilir. Suriye’de 2024 sonrasında ortaya çıkan yeni bölgesel denge sürecin güçlü jeopolitik bağlamına işaret ederken (Kardaş, 2025), sürecin Kürt siyasal hareketi ile muhalefet bloğu arasında kurulabilecek güçlü bir ittifakı zayıflatmasının iktidarın seçimsel stratejisi açısından taşıyabileceği öneme de dikkat çekilmektedir (Gunter, 2025).

Bu açıdan Türkiye’deki dönüşüm, rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizm problematiklerinin aynı tarihsel sürecin farklı boyutlarını görünür kıldığını; hiçbirinin

tek başına rejimin cisminin bütününe açıklayamadığını gösterir. Rejimin cismini kavramak, sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün belirli bir birikim konjonktürü ve devlet biçimi içinde nasıl eklemlendiğini ve farklı toplumsal kesimler bakımından hangi içerme, dışlama ve zor mekanizmalarıyla dolayımlandığını açıklamayı gerektirir.

Sonuç

Bu makale, Türkiye’deki otoriter dönüşümü açıklamak için kullanılan kavramlardan hangisinin rejimin en doğru adı olduğunu sormak yerine, her birinin hangi analitik nesneyi kurduğunu ve hangi ilişkileri tali konuma ittiğini araştırdı. Semptomatik okuma, rekabetçi otoriterlik, otoriter neoliberalizm ve geç faşizmin aynı düzlemde kurulmuş rakip rejim tipolojileri olmadığını gösterdi: rekabetçi otoriterlik dönüşümün seçimsel-kurumsal biçimini, otoriter neoliberalizm devlet, sermaye birikimi ve sınıf ilişkilerinin yeniden örgütlenmesini, geç faşizm ise ekonomi-dışı zor ile siyasal-kimliksel tahakkümün toplumsal örgütlenmesini görünür kılar.

Bu düzey ayrımı, kavramların birbirinden kopuk olduğu değil, birbirlerinin yerine kullanılamayacağı anlamına gelir. Sınıf-kimlik matrisi de bunların yerine geçecek yeni bir rejim tipolojisi değil, farklı analitik düzeylerde görünür hâle gelen ilişkileri birbirine indirgmeden ilişkilendirmeye yarayan bir araçtır. Harmanlanmış birikim yaklaşımı ise sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakkümün birbirinden bağımsız süreçler olmadığını gösterir. Burada ileri sürülen koşullu önerme, genişletilmiş yeniden üretimin görece ağırlık kazandığı konjonktürlerde sınıfsal bölünmelerin, ilk(sel) birikim mekanizmalarının görece ağırlık kazandığı konjonktürlerde ise siyasal-kimliksel sınıflandırmaların otoriter müdahalenin başlıca ayrıştırma eksenleri hâline gelme eğiliminin güçlendiğidir. Bu, iki birikim mantığı ile iki eksen arasında bire bir karşılıklılık bulunduğu anlamına gelmez; her iki durumda da sınıfsal sömürü ile siyasal-kimliksel tahakküm birlikte işler.

Türkiye’nin güzergâhı bu çerçevede otoriterliğin ortadan kalkıp yeniden belirmesi ya da birbirini izleyen kapalı rejim aşamaları olarak değil, otoriter müdahalenin başat taşıyıcısının ve seçimsel alanla kurduğu ilişkinin dönüşümü olarak okunabilir. Vesayetçi düzende seçim rekabetinin görece dışında konumlanan askerî-bürokratik veto odaklarının yerini, giderek seçimlerin hem tarafı hem de düzenleyicisi hâline gelen siyasal iktidar almıştır. Böylece otoriterliğin kurumsal ağırlık merkezi değişirken kaynakların, hakların, temsil olanaklarının ve yaptırımların seçici dağıtımı da yeni bir siyasal dolayımınma biçimi kazanmıştır.

Bu dolayımınma tek yönlü değildir. Siyasal iktidar toplumsal kesimleri içerme, dışlama ve farklılaştırılmış tahakküm mekanizmalarıyla yeniden konumlandırırken, toplumsal formasyondaki dönüşümler de rejimin siyasal olarak eklemlendiği kategorileri ve onları iktidar bloğu içinde tutan maddi dolayımları değiştirir. Eğitim, emek piyasası ve dağıtım kapasitesindeki dönüşümler, seçimsel yeniden üretimin toplumsal sınırlarını da bu nedenle yeniden şekillendirir.

Bu çerçeve tamamlanmış bir ampirik açıklamadan çok bir araştırma programının başlangıç noktasıdır. Demokratikleşme açısından çıkarımı ise açıktır: seçimsel rekabetin eşitlen-

mesi zorunlu, fakat tek başına yeterli değildir. Kişiselleşmiş yürütmenin yasama ve yargı karışısındaki üstünlüğünün geriletilmesi kritik bir eşik oluşturabilir; ancak haklara, kaynaklara, hukuki korumaya ve örgütlenme kapasitesine erişimi sınıfsal ve siyasal-kimliksel konumlara göre farklılaştıran mekanizmaları kendiliğinden ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla mesele rejimin doğru adını bulmaktan çok, onun hangi toplumsal ilişkiler aracılığıyla kurulduğunu ve yeniden üretildiğini açıklayabilmektir. Otoriterleşmenin kalıcı biçimde geriletilmesi de seçim alanındaki eşitsizliklerin giderilmesi için izlenen stratejinin sınıfsal sömürü ve siyasal-kimliksel tahakküm ilişkilerinin dönüştürülmesini içermesine bağlıdır.

- 1 Birikim'in 441–442. sayısı, Türkiye'deki rejim tartışmalarına ilişkin geniş bir kavramsal envanter ve eleştirel değerlendirme sunmasının yanı sıra, “eksik otoriterlik” (Balta 2026), “kutuplaştırıcı başkanlık rejimi” (Yılmaz 2026) ve “sınıf rejimi”nin yeniden formülasyonu (Balaban 2026) gibi özgün kavramsallaştırma girişimlerini de içermektedir.
- 2 Bu analitik tercih aynı zamanda Türkiye'deki muhalefet içindeki farklı siyasal stratejilerle belirli bir seçmeci yakınlık da göstermektedir. Ana muhalefet çevrelerinde seçimsel rekabet ve kurumsal eşitliğe odaklanan yaklaşımlar, sosyalist solda sınıf ilişkilerini merkeze alan stratejiler ve Kürt siyasal hareketinde kimliksel tahakküm ile ekonomi-dışı zoru öne çıkaran perspektifler, otoriter dönüşümün farklı boyutlarını görünür kılan bu kavramsallaştırmalarla daha kolay eklenilebilmektedir. Burada kastedilen kuramsal ya da siyasal bir özdeşlik değil, farklı siyasal deneyim ve mücadelelerin belirli analitik çerçevelerle kurduğu seçmeci yakınlıktır.
- 3 Roessler ve Howard (2006), tipolojinin doğrusal veya teleolojik bir ilerlemeyi temsil etmediğini özellikle belirtir. Bununla birlikte rejimleri ulusal seçimlerin varlığı, rekabet, seçimlerin özgür ve adil olması ile özgürlükler, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğünden oluşan ardışık ayırım ölçütleriyle sınıflandırır. Benzer biçimde Schedler (2002, ss. 37–42), derecelenme ile tipolojik eşikleri birlikte kurarken rejimler arasındaki ampirik sınırların bulanıklığını kabul eder.
- 4 Güncel tartışma tek bir kavramsallaştırma etrafında birleşmez. Traverso (2019) “post-faşizm”, Robinson (2019, ss. 155–183) “yirmi birinci yüzyıl faşizmi”, Toscano (2023) ise “geç faşizm” kavramıyla tarihsel faşizm ile güncel sağ radikalleşme arasındaki süreklilik ve farklılıkları değişik düzeylerde ele alır.
- 5 İrksallaştırmanın kapitalist toplumsal ilişkilerin kurucu bir unsuru olarak ele alınmasının temel dayanağı için bkz. Robinson (1983/2000, özellikle ss. 1–28). Toscano (2023, ss. 135–136, 156–158), bu tartışmayı “ırksal ikili devlet”, iç sömürgecilik ve liberal-demokratik düzenlerin farklılaştırılmış şiddet biçimlerini bünyelerinde taşıyabilmesi üzerinden geç faşizm çözümlemesine bağlar.
- 6 Toscano (2023, s. 157), faşist özneleşmeyi bireyin devletin şiddet tekelinde “pay sahibi” olma arzusu ve gündelik bir küçük egemen olarak hareket etmesi üzerinden tartışır. Burada “tahakkümün toplumsallaşması”, faşizmin yalnızca merkezî devlet kurumlarında değil, gündelik ilişkilerde ve devlet dışı aktörlerin şiddet pratiklerinde de yeniden üretilmesini ifade etmektedir.
- 7 McCall (2005), kategoriler-arası (intercategorical) yaklaşımda mevcut kategorilerin özleştirilmeden ve geçici analitik araçlar olarak kullanılarak gruplar arasındaki eşitsizliklerin karşılaştırılabileceğini belirtir. Anthias'ın (2013) “translokasyonel konumlanma” (translocational positionality) kavramı ise toplumsal konumların farklı mekânsal, zamansal ve siyasal bağlamlarda değişen sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve diğer hiyerarşiler içinde kurulduğunu vurgular. Buradaki matris her iki yaklaşımdan yararlanmakla birlikte sınıfsal konumu, kapitalist üretim, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri içinde yapısal olarak kurulan bir ilişki olması bakımından diğer konumlarla aynı analitik statüde ele almaz.
- 8 Şekiller, iki birikim mantığı ile sınıf ve kimlik eksenleri arasında bire bir karşılıklılık varsaymaz. Gradyanlar ampirik olarak ölçülmüş tahakküm düzeylerini değil, bileşik tahakküm içindeki ideal-tipik görelî ağırlıkları gösterir.

Kaynakça

- Ağır, S. ve Artunç, C. (2019). The Wealth Tax of 1942 and the disappearance of non-Muslim enterprises in Turkey. *The Journal of Economic History*, 79(1), 201–243.
- Akça, İ., Bekmen, A. ve Özden, B. A. (Ed.). (2014). Turkey reframed: Constituting neoliberal hegemony. Pluto Press.
- Akça, İ. ve Özden, B. A. (2021). *Türkiye savunma sanayiinin ekonomi-politik haritası*. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. https://tr.boell.org/sites/default/files/2022-04/I.Akca_B.Ozden_Turkiye_Savunma_Sanayiinin_Ekonomi-Politik_Haritasi.pdf
- Akçam, T. ve Kurt, Ü. (2015). *The spirit of the laws: The plunder of wealth in the Armenian genocide*. Berghahn Books.
- Akçay, Ü. (2018). Neoliberal populism in Turkey and its crisis (IPE Working Paper No. 100/2018). Institute for International Political Economy, Berlin School of Economics and Law.
- Akçay, Ü. (2024). Revisiting the rise and decline of authoritarian neoliberalism: A political economy analysis of AKP's initial decade. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26(6), 972–987.
- Akkan, B. (2018). The politics of care in Turkey: Sacred familialism in a changing political context. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 25(1), 72–91.
- Alici, N. ve Zeytun, A. (2024). *Erasing memory, suppressing justice: The impact of trustee appointments on Kurdish local governance in Turkey*. Kurdish Peace Institute.
- Alpman, P. S. (2016). Esmer yakalılar: Kent-sınıf-kimlik ve Kürt emeği. İletişim.
- Althusser, L. ve Balibar, É. (1970). *Reading capital* (B. Brewster, Çev.). New Left Books.
- Aly, G. (2007). *Hitler's beneficiaries: Plunder, racial war, and the Nazi welfare state*. Metropolitan Books.
- Anthias, F. (2013). Hierarchies of social location, class and intersectionality: Towards a translocational frame. *International Sociology*, 28(1), 121–138.
- Apaydın, F. (2025). Repression and growth in the periphery of Europe: The politics of changing growth regime in Turkey. *Competition & Change*, 29(3–4), 352–374.
- Arat-Koç, S. (2018). Culturalizing politics, hyper-politicizing “culture”: “White” vs. “Black Turks” and the making of authoritarian populism in Turkey. *Dialectical Anthropology*, 42(4), 391–408.
- Arslantaş, D. ve Arslantaş, Ş. (2022). How does clientelism foster electoral dominance? Evidence from Turkey. *Asian Journal of Comparative Politics*, 7(3), 559–575.
- Aydın, B. (2022). Politically motivated precarization of academic and journalistic lives under authoritarian neoliberalism: The case of Turkey. *Globalizations*, 19(5), 677–695.
- Baban, F., İlcan, S. ve Rygiel, K. (2017). Syrian refugees in Turkey: Pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41–57.
- Bakan, R. (2020). Socio-spatial dynamics of contentious politics: A case of urban warfare in the Kurdish region of Turkey. *Kurdish Studies*, 8(2), 245–270.
- Balaban, U. (2026). Sınıf rejimi. *Birikim*, (441–442), 119–128.
- Balta, E. (2026). Türkiye'nin 21. yüzyılında rejim tartışmaları. *Birikim*, (441–442), 26–41.

- Baudner, J. (2012). The politics of “norm diffusion” in Turkish European Union accession negotiations: Why it was rational for an Islamist party to be “pro-European” and a secularist party to be “anti-European”. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 50(6), 922–938.
- Begikhani, N., Hamelink, W. ve Weiss, N. (2018). Theorising women and war in Kurdistan: A feminist and critical perspective. *Kurdish Studies*, 6(1), 5–30.
- Berman, S. (2006). The primacy of politics: Social democracy and the making of Europe’s twentieth century. Cambridge University Press.
- Borsuk, İ., Dinç, P., Kavak, S. ve Sayan, P. (Ed.). (2022). Authoritarian neoliberalism and resistance in Turkey: Construction, consolidation, and contestation. Palgrave Macmillan.
- Bozkurt-Güngen, S. (2018). Labour and authoritarian neoliberalism: Changes and continuities under the AKP governments in Turkey. *South European Society and Politics*, 23(2), 219–238.
- Bruff, I. (2014). The rise of authoritarian neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26(1), 113–129.
- Buğra, A. (2014). Revisiting the Wollstonecraft dilemma in the context of conservative liberalism: The case of female employment in Turkey. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 21(1), 148–166.
- Buyruk, H. (2015). Öğretmen emeğinin dönüşümü. İletişim.
- Cizre, Ü. (2004). Problems of democratic governance of civil–military relations in Turkey and the European Union enlargement zone. *European Journal of Political Research*, 43(1), 107–125.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (1997). The anatomy of the Turkish military’s political autonomy. *Comparative Politics*, 29(2), 151–166.
- Çağlar, A. (2022). Reorganization of borders, migrant workers, and the coloniality of power. *Citizenship Studies*, 26(4–5), 401–410.
- Çağlar, A. (2024). Looking through the lens of “essential workers”: A landscape of (im)mobility, labor, and social reproduction. *Dialectical Anthropology*, 48, 367–382.
- Çeviker Gürakar, E. (2016). *Politics of favoritism in public procurement in Turkey: Reconfigurations of dependency networks in the AKP era*. Palgrave Macmillan.
- Deli, V. (2023). 1990’lı yılların siyasi ve ekonomik kriz süreçlerinde Türk-İş, Hak-İş ve DİSK’in söylemleri: Talepler, ortak platformlar ve siyaset. *Çalışma ve Toplum*, 1(76), 387–430.
- Duman, Y., Coşkun, R. B. ve Ruhavioğlu, R. (2025). Amedspor in Turkish football: Multi-dimensional resistance against multi-dimensional racism. *Kurdish Studies Journal*, 3(1), 67–96.
- Ege, A. A. ve Erdil, E. (2023). Determinants of overlapping mismatch in the Turkish labour market. *Journal for Labour Market Research*, 57. <https://doi.org/10.1186/s12651-023-00355-6>
- Erdinç, I. (2016). Unions, labour market and politics in Turkey. *European Journal of Turkish Studies*, 22.
- Erol, M. E. ve Şahin, Ç. E. (2023). Labour unions under neoliberal authoritarianism in the Global South: The cases of Turkey and Egypt. *Canadian Journal of Development Studies / Revue canadienne d’études du développement*, 44(1), 131–150.
- Esen, B., ve Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606.

- Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2018). Building a competitive authoritarian regime: State–business relations in the AKP’s Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(4), 349–372.
- Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2025). How to fight Turkey’s authoritarian turn. *Journal of Democracy*, 36(3), 106–120. <https://doi.org/10.1353/jod.2025.a964568>
- Farris, S. R. (2017). *In the name of women’s rights: The rise of femonationalism*. Duke University Press.
- Fisher-Onar, N. (2021). Turkish-Islamist Synthesis 2.0: Continuity and change in Turkey’s national project and foreign policy. *Harvard Journal of Middle Eastern Politics and Policy*, Fall 2021, 53–61.
- Gonçalves, G. ve Costa, S. (2020). Entangled accumulation: Global capitalism and colonial difference. *Current Sociology*, 68(4), 508–528.
- Gourevitch, P. (1986). *Politics in hard times: Comparative responses to international economic crises*. Cornell University Press.
- Gunter, M. M. (2025). Why the new Turkey–PKK peace process is likely to fail. *Middle East Policy*, 32(4), 104–113.
- Güngen, A. R. (2022). Authoritarianism and the regime/state distinction: The case of Turkey. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 23(1), 25–44.
- Gürsoy, Y. (2021). Moving beyond European and Latin American typologies: The peculiarities of AKP’s populism in Turkey. *Journal of Contemporary Asia*, 51(1), 157–178.
- Güven, A. B. (2023). Towards a new political economy of Turkish capitalism: Three worlds. *Turkish Studies*, 24(1), 177–196.
- Güven, D. (2011). Riots against the non-Muslims of Turkey: 6/7 September 1955 in the context of demographic engineering. *European Journal of Turkish Studies*, 12.
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford University Press.
- Howard, M. M. ve Roessler, P. G. (2006). Liberalizing electoral outcomes in competitive authoritarian regimes. *American Journal of Political Science*, 50(2), 365–381.
- Iğsız, A. (2018). *Humanism in ruins: Entangled legacies of the Greek–Turkish population exchange*. Stanford University Press.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2001). Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği. İletişim.
- Jongerden, J. (2007). *The settlement issue in Turkey and the Kurds: An analysis of spatial policies, modernity and war*. Brill.
- Karataşlı, Ş. S. ve Kumral, Ş. (2023). Crisis of capitalism and cycles of right-wing populism in contemporary Turkey: The making and unmaking of Erdoğanist hegemony. *Journal of Agrarian Change*, 23(1), 22–46. <https://doi.org/10.1111/joac.12501>
- Kardaş, Ş. (2025). Turkey’s long game in Syria: Moving beyond ascendance. *Middle East Policy*, 32(1), 22–37. <https://doi.org/10.1111/mepo.12807>
- Keyman, E. F. (2010). Modernization, globalization and democratization in Turkey: The AKP experience and its limits. *Constellations*, 17(2), 312–327.
- Körükmez, L. (2025). The rise of xeno-racism in Turkey: The transformation of racism in the context of migration. In P. Dinç & O. S. Hünler (Ed.), *The Republic of Turkey and its unresolved issues* (ss. 107–123). Palgrave Macmillan.

- Kurki, M. (2010). Democracy and conceptual contestability: Reconsidering conceptions of democracy in democracy promotion. *International Studies Review*, 12(3), 362–386.
- Küçükırcı, İ. A. (2018). *Thinking Suriçi through home/place*. DISA Publications.
- Levitsky, S. ve Way, L. A. (2002). Elections without democracy: The rise of competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51–65.
- Levitsky, S. ve Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.
- Luxemburg, R. (1913/2003). *The Accumulation of Capital*. Routledge.
- Marx, K. (1867/1990). *Capital: Volume 1* (B. Fowkes, Trans.). Penguin.
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs*, 30(3), 1771–1800.
- Oğuz, Ş. (2023). AKP'li yıllarda siyasal rejimin dönüşümü: Çelişkili bir süreç olarak yeni faşizm. *Toplum ve Hekim*, 38(2), 106–125.
- Oğuz, Ş. (2025). Late fascism and the Turkish state: Questions of strategy. *Socialist Register 2025*, 138–157.
- Oğuz, Ş. (2026). Türkiye’de geç faşizmi alt-emperyal iç sömürgeci dinamikler üzerinden okumak. *Birikim*, 441–442. 146-157.
- Öniş, Z. (2007). Conservative globalists versus defensive nationalists: Political parties and paradoxes of Europeanization in Turkey. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(3), 247–261.
- Öniş, Z. ve Keyman, E. F. (2003). Turkey at the polls: A new path emerges. *Journal of Democracy*, 14(2), 95–107.
- Öniş, Z. ve Türem, U. (2002). Entrepreneurs, democracy, and citizenship in Turkey. *Comparative Politics*, 34(4), 439–456.
- Özatalay, C. (2024). Sermaye birikimi-toplumsal yapı ilişkisi: Tarihsel ve kavramsal arkaplan. In C. Özatalay (Ed.), *Toplumsal yapı: Türkiye’de eşitsizlik, tahakküm, değişim* (ss. 59–84). İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (2015). Turkey’s judiciary and the drift toward competitive authoritarianism. *The International Spectator*, 50(2), 42–55.
- Özden, B. A., Akça, İ. ve Bekmen, A. (2017). Antinomies of authoritarian neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party era. In C. B. Tansel (Ed.), *States of discipline: Authoritarian neoliberalism and the contested reproduction of capitalist order* (ss. 189–210). Rowman & Littlefield.
- Pınar, E. (2021). A labour-oriented perspective on regime discussions in Turkey. In E. Babacan, M. Kutun, E. Pınar, ve Z. Yılmaz (Ed.), *Regime change in Turkey: Neoliberal authoritarianism, Islamism and hegemony* (ss. 32–48). Routledge.
- Polat, S. (2017). The expansion of higher education in Turkey: Access, equality and regional returns to education. *Structural Change and Economic Dynamics*, 43, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2017.06.001>
- Poulantzas, N. (1978). *State, power, socialism*. New Left Books.
- Protner, B. (2018). Reading and feeling gender in perpetrator graffiti and photography in Turkey. *Kurdish Studies*, 6(1), 59–83.
- Robinson, C. J. (1983/2000). *Black Marxism: The making of the Black radical tradition* (2nd ed.). University of North Carolina Press.
- Robinson, W. I. (2019). Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump hype. *Science & Society*, 83(2), 155–183.

- Roessler, P. G. ve Howard, M. M. (2009). Post-Cold War political regimes: When do elections matter? In S. I. Lindberg (Ed.), *Democratization by elections: A new mode of transition* (ss.101–127). Johns Hopkins University Press.
- Rutz, H. J. & Balkan, E. M. (2009). Reproducing class: Education, neoliberalism, and the rise of the new middle class in Istanbul. Berghahn Books.
- Saad-Filho, A. (2025). Neoliberal fascism: Reviewing theories, trends, and threats. *Studies in Political Economy*, 106(2), 134–140.
- Sargil, Z. (2014). The Turkish military: Principal or agent? *Armed Forces & Society*, 40(1), 168–190.
- Schedler, A. (2002). The menu of manipulation. *Journal of Democracy*, 13(2), 36–50.
- Somer, M. (2014, 11 Nisan). Türkiye eksik demokrasiden rekabetçi otoriterizme mi kayıyor? T24. <https://t24.com.tr/yazarlar/murat-somer/turkiye-eksik-demokrasiden-rekabetci-otoriterizme-mi-kayiyor,9002>
- Şenyapılı, T. (2004). “Baraka”dan gecekonduya: Ankara’da kentsel mekânın dönüşümü 1923–1960. İletişim.
- Tansel, C. B. (2018). Authoritarian neoliberalism and democratic backsliding in Turkey: Beyond the narratives of progress. *South European Society and Politics*, 23(2), 197–217.
- Taş, A. (2026a). The counterinsurgent urban governance in postwar Diyarbakır: Political securitisation alongside criminal insecurities. *Justice, Power and Resistance*, 9(2), 224–244.
- Taş, A. (2026b). The limbo of post-war Sur: A strategy of counterinsurgent urban governance. *Journal of Race, Ethnicity and the City*, advance online publication, 1–26.
- Taş, D. (2022). Turkey’s military urbanism and neocolonial architecture in Kurdish cities. *The Commentaries*, 2(1), 49–62.
- Tepe, S. ve Alemdaroğlu, A. (2021). How authoritarians win when they lose. *Journal of Democracy*, 32(4), 87–101. <https://doi.org/10.1353/jod.2021.0054>
- Tooze, A. (2006). *The wages of destruction: The making and breaking of the Nazi economy*. Allen Lane.
- Toscano, A. (2023). *Late fascism: Race, capitalism and the politics of crisis*. Verso.
- Traverso, E. (2019). *The new faces of fascism: Populism and the far right*. Verso.
- Tutkal, S. (2022). Trustees instead of elected mayors: Authoritarian neoliberalism and the removal of Kurdish mayors in Turkey. *Nationalities Papers*, 50(6), 1164–1186.
- Wannöffel, M. (2011). Trade unions in Turkey: Past, present and future developments. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 14(4), 545–569.
- White, J. B. (2002). *Islamist mobilization in Turkey: A study in vernacular politics*. University of Washington Press.
- Wolpe, H. (1972). Capitalism and cheap labour-power in South Africa: From segregation to apartheid. *Economy and Society*, 1(4), 425–456.
- Yankaya, D. (2013). *La nouvelle bourgeoisie islamique: Le modèle turc*. Presses universitaires de France.
- Yılmaz, Z. (2026). Bir skandal ve seferberlik toplumu olarak Türkiye’nin rejimi: Kutuplaştırıcı başkanlık sistemi ve Cumhuriyet’in hayaletleri. *Birikim*, (441–442), 81–95.
- Yörük, E. ve Sarı, E. (2025). The internal displacement of Kurds and class structure in Turkey: A quantitative analysis. *Kurdish Studies Journal*, 3(2), 231–260.

